

Philosophy and Religion
Философия и религия

ПЕДАГОГИЧЕСКИТЕ ВЪЗГЛЕДИ НА СТАРОЗАГОРСКИЯ МИТРОПОЛИТ МЕТОДИЙ КУСЕВ (1838 – 1922) И НЕВРОКОПСКИЯ МИТРОПОЛИТ БОРИС РАЗУМОВ (1888 – 1948)

Стоян Чиликов

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

Резюме. Текстът изследва педагогическите възгледи на двама бележити архиереи от най-новата история на църквата в България – Старозагорския митрополит Методий и Неврокопския митрополит Борис. На базата на съпоставителен анализ са проследени важните моменти от тяхното църковно служение и житейски път на фона на епохата, в която живеят, като фактори, които влияят върху педагогическите им възгледи. Двамата архиереи посочват три основни фактора във възпитателния процес: вярата, семейството и училището. Според тях влиянието на материалистическите възгледи в образователния процес води до разрухата на българското училище и общество, в резултат на което училището само образова, без да възпитава.

Ключови думи: образование; просвета; възпитание; Методий Кусев; Борис Неврокопски; катехизация

1. Епоха на служение на Старозагорския митрополит Методий и на Неврокопския митрополит Борис

Времето, през което живее митрополит Методий Кусев, е изключително динамично и пълно с неочаквани обрати. Съдбоносна за хода на историята е Френската революция от 1789 – 1799 г. и процесите, които започват с нея, последвалата Английска революция, както по-късно и развитието на Пруската държава под ръководството на Бисмарк и „Германския културкампф“. Това са събития, които променят както хода на световната история, така и културното, икономическото и духовно-нравственото развитие на отделните нации, както и в по-тесен план – на много съдби. С Френската революция започва „духът на Просвещението“, проникват социалистическите идеи и атеизмът, които се разпростират и в други европейски страни. Управлението на България при Стефан Стамболов има сходни черти с това на Прусия при Бисмарк. Двамата велики управници си приличат не само по успехите, но и по начина си на управление. Самият Тодор Кусев (митрополит Методий Старозагорски) на два

пъти е спиран да заеме митрополитска катедра именно от Стамболов, който го счита за неподходящ. Това е преломен момент в живота на големия църковен деец, който преди служението си в Църквата е бил изтъкнат общественик и бележит участник в значими църковни и национални процеси.¹⁾ Позицията му за неучастието на духовенството по какъвто и да е начин в политическия живот на страната е променена от грубото вмешателство на Стамболовия режим²⁾. До края на живота си митрополит Методий Кусев се опитва да оказва влияние върху политическия живот в България, като са известни отличните му отношения с княз Фердинанд.

Неврокопският митрополит Борис³⁾ (в света Вангел Симов Разумов) живее също в особено динамична епоха, в която продължават да се развиват сходни проблематики с времето на църковното служение на митрополит Методий Кусев, с когото го делят няколко десетилетия. В този период се е засилило влиянието на социалистическите идеи, като в световен мащаб решаващо е влиянието на Октоврийската революция от 1917 г. и идването на комунизма на власт в Русия. В България избухва Войнишкото въстание през 1918 г., Септемврийското въстание от 1923 г., правителството на Стамболийски управлява от 1919 г. до 1923 г. – всички тези събития създават обстоятелствата, при които става възможно (на местна почва) силното разпространение на социалистическите идеи и идването на комунистическия режим на власт през 1944 г. Има две основни прилики в живота и дейността на двамата забележителни български архиепери, които оказват значително влияние и върху написаните от тях педагогически трудове. На първо място: Старозагорският архиепери и свещеномъченикът Борис Неврокопски са както духовници, така и педагози и преподаватели. Митрополит Методий е изтъкнат учител преди приемането на духовния сан, който е добре запознат с образователната система в България преди Освобождението, а и след това. Митрополит Борис е ректор на Софийската духовна семинария и преподавател. Затова основните тези и констатации, които се съдържат в техните съчинения, са на основата на вярата и на педагогическия опит. На второ място е противопоставянето им на социалистическите идеи, заради което и двамата са подложени на гонение. Митрополит Методий е лишен от катедрата си в продължение на 15 години, като малко преди смъртта си е възстановен, а митрополит Борис е убит от комунистическия режим.

2. Педагогически възгледи на Старозагорския митрополит Методий и на Неврокопския митрополит Борис

Педагогическите възгледи на двамата бележити архиепери са изградени и повлияни от епохата, през която живеят, но те са особено актуални и за съвременното образование в България. Подобно на светоотческите съчинения от IV – V век, които са писани с катехизаторска цел, и съчиненията на

двамата архиереи отговарят на конкретните нужди на обществото и църквата в България. В основата на учението за възпитанието според Старозагорския митрополит е християнската антропология. Човек се състои от тяло и душа, която е безсмъртна и има своя живот с Бога. Проявленията, животът на душата – мислите, разсъжденията, умозаклученията, понятията, паметта, свободната воля, са елементи не материални, а духовни (Bishop Methodius, 2008: 10 – 11). Затова според митрополит Методий възпитанието трябва да бъде духовен процес, в основата на който е вярата в Бога. Авторът противопоставя християнското възпитание на материалистичното, християнската антропология на марксистката, в основата на която е развитието – на човека чрез труда. Същевременно изтъква връзката на антропологията със сотириологията. Човек е не само сътворен от Бога, но и призван да бъде бог, той е бог по благодат. Спасен от Богочовека, той е призван сам да стане богоподобен, и за това богообразие той живее в тайнствата на църквата, разумът се просвещава от Светия дух, дава му се възможност да съзерцава Бога лице в лице и да има „ум Христов“ (Bishop Methodius, 2008: 32). Уподобяването на Бога е процес, който се извършва в църквата – придобиването на ум Христов. Вследствие общуването с Бога всяка човешка личност се просвещава, осветява и осветява – това е изобразяването на Христос в човека, създаден по Божий образ. Всеки човек е Божие създание, неповторима личност и има възможност на основата на християнската вяра да се богоуподобява. Тези антропологични и сотириологични предпоставки са в основата на педагогическите възгледи на митрополит Методий. Той определя като ключови три фактора, които формират възпитанието на човека: на първо място, това е вярата в Бога, която осветява и просвещава всяка човешка личност и още повече тези, „които са се облекли в Христос“⁽⁴⁾, на второ място е семейната среда и на трето място е училищният възпитателен процес (Bishop Methodius, 2008: 167 – 170). Архиереят отдава огромно значение на семейното възпитание, но поради обективни, а понякога и субективни фактори училището изпреварва семейния процес на възпитание. Според него възпитаването на децата в училище е от жизнено важно значение както за самите тях, така и за бъдещето на България. Старозагорският митрополит акцентира на два важни фактора относно възпитанието в училище: първият е личността на преподавателя, който възпитава и ръководи този процес; вторият е обучението в училище да става на основата на християнския мироглед и вяра, а не на основата на атеизма и материализма. Образование и възпитание, които нямат в основата си Бога, са не само непълни и едностранчиви, но са опасни от гледна точка на това, че тласкат бъдещите поколения, и преди всичко интелигенцията, към духовно осакатяване. Атеизмът довежда човека до духовна деградация, защото се отрича съществуването на Този, Който осветява и осветява всичко (Bishop Methodius, 2008: 19). Ролята на учителя

в учебно-възпитателния процес е огромна и когато той е атеист, предава отношението си на своите възпитаници. Според Старозагорския архиерей възпитанието е нещо повече от взаимодействие и взаимно общуване между личностите на възпитателя и учениците – то е процес, който е духовен, а не само интелектуален и затова решаващо значение имат личността на възпитателя, неговият мироглед, интелект и преди всичко вяра (или безверие). В епохата на архиерейското служение на митрополит Методий Кусев е огромно числото на преподавателите атеисти, които „преподават“ и предават своите възгледи както на учениците, така и на обществото. В училищата не само часовете по Закон Божий са фиктивни и минимални на брой, но и учителите атеисти предават своите възгледи както на тези, които обучават, така и на тези, с които общуват. „А и откъде по-голяма част от нашата интелигенция е попаднала под тази слабост (материализма и безбожието), ако не от училищата?“ (Bishop Methodius, 2008: 19). Старозагорският митрополит Методий акцентира преди всичко на възпитанието като на духовен процес, в който ролята на учителя е огромна и той трябва да бъде основният положителен възпитателен фактор: „Ако учителят, ако възпитателят е безверник, то той няма какво да възпитава“ (Bishop Methodius, 2008: 20). Тогава се развива само интелектуален процес, като се акцентира на възпитанието на ума и така се създават не духовни личности, а потенциални егоисти, кариеристи и тирани (Bishop Methodius, 2008: 58). В контекста на тези апологетични мисли на Старозагорския митрополит може да се открие не само предупреждението му за бъдещето на българския народ и интелигенцията, която е под влиянието на социалистическите идеи, но също така и относно неговия съвременник Стефан Стамболов, който тогава е на власт и управлява деспотично и тиранично. „Тирани не биха дошли на власт, не биха се появили, ако не им се дадеше възможност за това чрез превратно развитие на техните умствени способности. Неразвитият тиранин си остава неизвестен и не особено опасен. Той би могъл да тиранизира не повече от една селска община, едно църковно или училищно настоятелство. От тук със сигурност може да се обобщи, че при материалистическото образование наистина се упражнява, макар и с добро намерение и несъзнателно, една трескава дейтелност, за да се подготви потомство на тиранична и продажна интелигенция. ...Резултатът от тази нескончаема борба, която е започнала и която впоследствие ще се развие в несравнимо по-големи размери, ще бъде появата на риск и за свободата на отечеството, на опасност и за самото негово съществуване“ (Bishop Methodius, 2008: 59). Въпреки че тези думи са изречени в една отминала епоха и отразяват състоянието на едно различно общество, те имат своето пророческо значение за последвалите събития в България. Старозагорският митрополит Методий Кусев преди всичко предупреждава за възможните отрицателни последици върху обществото, когато тези, които

трябва да обучават и култивират не само интелекта, но и духа и моралните качества на децата и в обществото, са атеисти и „плътски“ хора. Образованието за такава личност „е полезно дотолкова, доколкото може да служи като средство за доставяне на удоволствия“ (Bishop Methodius, 2008: 81). „Колкото повече се задоволява жаждата за удоволствия, толкова повече се създават вътрешни обстоятелства за неудовлетвореност, на обръгване спрямо тях, при което те или се превръщат в нещо нищожно, или развивани, съсипват човека“ (Bishop Methodius, 2008: 86). Тези педагогически наблюдения на Старозагорския митрополит са особено актуални и днес. Християнската педагогика възпитава духа на човека и го оформя в Христова личност, която се освещава и осветява от общуването с Бога. Благата, или каквито и да било потребности или знания не се потребяват, а ползват за израстването в Бога на християнската личност. В нашата консуматорска епоха остава неразбираем християнският принцип на възпитаване в християнските ценности и умереност, изразен от св. Йоан Златоуст през IV в.: „Богат е не този, който има много, но който не се нуждае от нищо, и беден е не този, който няма нищо, но този, който желае много“ (Migne, 1862: 196). На тази основа се развива и възпитателният процес в училището от вярващи педагози. Личността на вярващия възпитател е одухотворена и такива стават неговите възпитаници. Те не само се обучават в определените науки, но израстват и духовно (Bishop Methodius, 2008: 94).

Като основен фактор във възпитанието митрополит Методий определя християнското семейство. Самото съчинение на архиеерея е съставено на празника „Въведение на Божията майка в храма“, на който ден се чества празникът на християнското семейство. Затова акцентът е върху семейството като начало на възпитаването в Христос и оттам като духовни личности, носители на християнските добродетели по подобие на Божията майка. „На първо място стои домашното възпитание“ (Bishop Methodius, 2008: 167), твърди архиеерят, защото то дава начало на създаването на личността, какъв ще бъде бъдещият човек и гражданин на обществото. Ролята на родителите, които са първите възпитатели на децата, е основна. Митрополит Методий откроява преди всичко личността на родителите, техния мироглед, вяра, начин на живот и пример за децата (Bishop Methodius, 2008: 168 – 169). Родителите, както и учителите в училището са педагозите, които възпитават децата и оформят техния мироглед, вяра и начин на живот – със или без Бога.

Другата характерна черта на педагогическите възгледи на митрополит Методий, която отново го разграничава от основните модерни педагогически концепции, е, че заедно с вярата трите основни възпитателни фактора – семейството, училището и държавата, трябва да насаждат любовта към Родината. Архиеерят е традиционно консервативен и отхвърля глобали-

зацията поради обезличаването на националното чувство и любовта към Родината. „От това начало на отстъпление от родовите връзки се развиват идеите за космополитизъм, за отричане на отечество, нация, господарство...“ Според архиеерея началото на този процес е следствие на социалистическите идеи за отричането на семейството и отричането на родовите връзки (Bishop Methodius, 2008: 63).

Основният педагогически труд на (Metropolitan Boris, 2019) затвърждава тезата на митрополит Методий, че образованието в българското училище е пред провал поради неговите атеистични предпоставки. Това, за което преди години митрополит Методий предупреждава, започва да се изпълнява, според свидетелството на митрополит Борис. Една пета от интервюираните ученици одобряват атентата в катедралата „Св. Неделя“, което е следствие на разрушаването на вярата у подрастващите и народа. Какъв смисъл има от съществуването на подобно училище и учебно дело, което „може да подготвя подобни чудовища?“ (Metropolitan Boris, 2019: 118). Това според Неврокопския архиерей е „дълъг естествен процес“, който постепенно разяжда вярата на народа в България, променя ценностите му и довежда до „катастрофа в душата на нашия народ“ (ibid, 89). Констатациите, които прави митрополит Методий относно нивото на преподавателския състав в училищата и разпространението на социалистически и атеистически идеи, се потвърждават и от митрополит Борис Неврокопски: „Тежка вътрешна криза, която беше подготвена отпреди няколко десетилетия, разяжда нашето училище и нашето учебно-възпитателно дело. В училището се трови душата на нашата младеж... Отравянето на душата на българската младеж и на българския народ е най-голямото и най-страшното престъпление, което досега е било извършено на българска земя“ (Metropolitan Boris, 2019: 92). За дълбоко вярващ и изключително ерудиран и просветен човек като Неврокопския архиерей е пределно ясно, че когато я няма вярата и пребиваващата с нея освещаваща благодат на Бога, която да просвещава човешките личности, техните дела и всички процеси, в които участват, е лесно осъществимо попадането под влиянието на една идеология, която създава „оня дух на отрицанието и разложението“ (Arhimandrit Boris, 1928: 13). Митрополит Борис посочва, че училището е изгубило своя възпитателен статут, то вече не възпитава, откакто не присъства в него възпитаването в християнската вяра, която води човека към осветяване и просвещаване, както е било през цялата християнска епоха. На мястото на християнската вяра е „духът на отрицанието и разложението – оня тъмен дух, който биде създаден в нашето училище теоретически чрез материализма и атеизма, а практически се поддържа чрез социализма и анархокомунизма“ (Arhimandrit Boris, 1928: 13). Плодовете на това „превратно възпитание“ са множеството престъпления, извършени от ученици – „заплашвания, насилия, побои, убийства и само-

убийства“ (Metropolitan Boris, 2019: 112). За да се спре този разложителен процес, училището трябва да се върне към своите възпитателни функции – не само да обучава ума на децата, но и да възпитава. Умът и интелектът са прекрасни дарби, които могат да се развият у децата с подходящата методика, но те не са достатъчни за превръщането им в пълноценни личности. „За най-големите престъпления са необходими често пъти голям ум и немалки познания. ... умът сам по себе си не предпазва от злодеяние, престъпност и поквара. Най-силен ум и интелект, най-голяма интелигентност има демонът“ (Metropolitan Boris, 2019: 94). Според Неврокопския архиепiscop липсата на възпитателните функции на училището довежда до събития като атентата в катедралата „Света Неделя“, а насаждането на материалистичния светоглед довежда до подмяна на основните морални ценности и обезличаването на човешката личност. „Явиха се хора – пише митрополит Борис, – които започнаха да считат доброто за зло и злото за добро, истината за лъжа и лъжата за истина, правдата за безправие и безправията за правда, добродетелта за порок и порока за добродетел, честта за безчестие и безчестията за чест“ (Metropolitan Boris, 2019: 88). При християнизирания на Римската империя християнството, като начин на живот, се сблъсква с езическата вяра и култура, като предлага освещаването на цялото творение и осветяването на човека и света, което се проектира в различните форми: образование, изкуство, литература, музика. В края на IV век св. Йоан Златоуст отново пише за бинарното възприемане от света на доброто и лошото, добродетелта и порока. По времето на Неврокопския архиепiscop материалистичния възглед предлага точно такава подмяна на ценностите, която довежда до пълно обезличаване на човешката личност. И митрополит Методий, и митрополит Борис предупреждават, че социалните идеи довеждат до глобализация, до интернационализъм и безотечественост: „След като внесоха в нашето училище духа на отрицанието и разложението, те (социалистите) прогониха оттам и националния дух и се опитаха да заменят този дух с духа на интернационализма и безотечествеността“ (Metropolitan Boris, 2019: 98). И двамата архиепiscopi призовават за възвръщане на възпитателния институт на училището, за възпитаване не само на ума и интелекта на детето, но и на душата му. В това се изразява същността на възпитанието, или поне на християнското възпитание, преди да се появи материалистичното учение, което игнорира душата за сметка на разума. Според двамата архиепiscopi възпитанието е цялостен процес на човешката личност, който обхваща преди всичко неговия духовен образ и затова се осъществява като „хранене, питание на душата с ония елементи, които поддържат нейния живот“ (Metropolitan Boris, 2019: 132)⁵⁾, който се състои от общуването с Бога. „Възпитанието е отглеждане, отхранване на високи добродетели у човека..., възпитанието означава: буденето съвестта на човека“ (Metropolitan Boris, 2019: 133). Осно-

вен проблем на християнското общество тогава е, че вследствие на атеистичния мироглед възпитанието на човека е откъснато от Бога и тогава съвестта се погребва, тя заспива, мъртва е както и самата душа у човека – този проблем се наблюдава в развитие в съвременното постхристиянско общество. Възпитание според Неврокопския архиепiscop означава „правилна насока и твърдо укрепване на волята в доброто..., пълно проникване на човешкото сърце от всеобемна божествена любов..., пълнен развой на положителните творчески сили на човешкия дух и всестранно усъвършенстване на човешката личност..., процесът на вътрешно обновление и възвисяване, на вътрешен подем и душевен разцвет“ (Metropolitan Boris, 2019: 132 – 136). И двамата архиепископи свързват този процес на духовно израстване и осветяването на човешката личност с вярата в Бога и общуването с Него на основата на християнското възпитание. Неврокопският митрополит Борис привежда статистика с резултатите от учебно-възпитателното дело в съвременните напреднали европейски държави или „културните страни“, както той се изразява (Metropolitan Boris, 2019: 138). Във всички „напреднали народи“ и „цветущи страни“ приоритет пред останалите предмети в учебната програма има религиозното обучение. В продължение на повече от три десетилетия се развива възпитанието в училищата в България на базата на социалистическия и атеистическия мироглед, като Христос е почти „изгонен“ от българското училище. Вследствие на това израстват поколения без вяра, което прави лесни историческите процеси в България през 30-те години на миналия век и опитите за комунистически преврат под влияние на интернационализма. В края на 30-те години на XX век правителството в България взема спешни мерки, за да спре този разложителен процес. В текста на Неврокопския архиепiscop „Последната сесия на Висшия учебен съвет“ от 1928 г. се открояват конкретните положителни мерки, които Министерството на образованието е предприело за преодоляването на кризата в образователната система в Княжество България. Учебният съвет, в който е поканен да участва и архим. Борис Разумов, като висш орган на Министерството на образованието, решава образованието в България да се осъществява на основата на „примери от живота, за да се постигне етическо, религиозно и социално възпитание“ (Arhimandrit Boris, 1928: 17). В средните класове се въвежда като задължителен предмет религиозно-нравствено обучение под формата на християнско-етични беседи, които са без задължението да се „учи урок за урок“ и са без оценка (Arhimandrit Boris, 1928: 17). Това е добро начало за стратегия, която за съжаление не може да бъде осъществена в пълнота поради историческите процеси. Самият Неврокопски митрополит е обнадежден, че са започнати правилните промени, но според него те не трябва да са формални и повърхностни, а „коренни промени“ (Metropolitan Boris, 2019: 130; Arhimandrit Boris, 1928: 15), които са свързани не само с въвежда-

нето на християнското възпитание и образование, но промяна в начин на преподаване. Той трябва да е на базата на християнския мироглед и от вярващи хора, „избрани с обич и призвание, с будно съзнание и положителен творчески дух“, така както е при тези народи, които имат „здрава духовна, религиозно-нравствена, интелектуална и материална (не материалистическа) култура“ (Arhimandrit Boris, 1928: 15). Този процес в България в рамките на 1928 г. – 1944 г. дава своите добри плодове, като християнското възпитание се осъществява и чрез читалища, библиотеки, вечерни и неделни училища, създаването на християнски дружества и християнски братства. Неврокопският архиепiscop посочва два важни фактора при религиозно-нравственото обучение: той изисква свободата на личността, не се задължава с оценки и е преподаван от вярващи хора, които учат да се обича. По този начин се извършва освещаването на човека, неговото просвещаване и осветяване. Това според Неврокопския архиепiscop е целта на живота, за която училището трябва да подготвя: „облагородяването, възвисяването, обожествяването на човешката личност“ (Arhimandrit Boris, 1928: 13). Затова основната теза в съчиненията и на двамата архиепископи е, че възпитанието трябва да бъде въз основа на вярата в Христос.

3. Заключение

Отец Димитриу Станилоае пише, че съвременното богословие трябва да говори не само какво са „казали светите отци някога, но какво биха казали те днес“, в нашето време, в нашата епоха, в нашите обстоятелства (Holbea, 1999: 43). Съчиненията на митрополит Методий и на митрополит Борис са актуални не само за тяхната епоха, но и за нашето съвремие, те отговарят на въпросите за проблемите на образователната система в България, които се повдигат и днес. Според тях реформата в образованието се състои от „коренна промяна“ на цялата образователна система (Metropolitan Boris, 2019: 130). И двамата архиепископи посочват аргументирано както недъзите на съвременната тям образователна система, така и началните стъпки, които трябва да се предприемат за тяхното излекуване, за да може училището да възвърне своя възпитателен статут. На мястото на сексуалното образование в образователните институции, което въвежда джендър идеологията, е необходимо знание за Бога и просвещение в божествените истини. На първо място, това е запознаване и изучаване на основите на християнската вяра, а след това и живот според вярата, развитие и израстване в християнските добродетели. Възстановяването на основните християнски ценности трябва да бъде приоритет за държавата и този процес трябва да започва още от образователните институции и да продължава в обществото. Именно това е посоката на развитие на образователната система на България, предложена в съчиненията на митрополит Методий Кусев и митрополит Борис Разумов.

БЕЛЕЖКИ/NOTES

1. През 1871 г. Тодор Кусев е делегат на Първия църковно-народен събор, проведен в Цариград с цел приемане на Екзархийския устав, а 50 години по-късно е председател на Втория църковен събор вече като митрополит на Старозагорска епархия на осемдесетгодишна възраст (Tekeliev, 2008: 17). Свидетел на жестокостите около потушаването на Априлското въстание, събира писмени сведения като доказателство, което предоставя на дипломатическите представителства и на кореспондентите на европейски ежедневници в Цариград, в резултат на което са огласени зверствата при потушаването на въстанието и последвалата Цариградска конференция на Великите сили относно Българския въпрос (Zarnushanov, 1992: 25).
2. В писмо от март 1887 г. до екзарх Йосиф бъдещият Старозагорски митрополит изразява категоричното си несъгласие духовниците да участват в политическия живот в страната и обвързването им с политически партии (Kioseva, 2002: 115). Скоро след това променя позицията си поради наметаната в делата на Църквата, от страна на държавата в лицето на Стамболов, който отказва да одобри направения от Светия синод избор относно архим. Методий за управляващ Пловдивската епархия през 1887 г.
3. Неврокопският митрополит Борис е един от най-значимите архиереи на църквата в България. През 1910 г., на 22-годишна възраст приема монашеството от Неврокопския митрополит на Екзархията. Ръкоположен е веднага за йеродякон, а през 1917 г. за йеромонах, след което за 5 години е председател на църквата при консулството в Будапеща, протосингел на Софийската митрополия, началник на Културно-просветния отдел на Екзархията, ректор на Софийската духовна семинария (1926 – 1931). Ръкоположен е за епископ през 1930 г. и на следващата година става главен секретар на Светия синод. Като ректор на Софийската духовна семинария издава просветни трудове с голяма значимост, най-важният от които е „Кризата в нашето училище“, както и статии във връзка с кризата в образованието. Като главен секретар на Светия синод започва преговорите с Вселенската патриаршия за вдигането на схизмата и преодолява множество препятствия, за да може да се осъществи на дело. Заради неспирната му пастирска дейност и след като идва комунистическият режим, е обявен за враг №1 на народната власт. Убит през 1948 г. (Todorov & Muhova, 2018).
4. Галат. 3: 27; Bible, 1991: 1435.
5. Срв. (Bishop Methodius, 2008: 10). „Възпитанието е храна в духовен смисъл“.

ЛИТЕРАТУРА

- Архимандрит Борис (1928). Последната сесия на Висшия учебен съвет. *Духовна култура* 36, с. 3 – 18.
- Библия (1991). София: Синодално издателство.
- Епископ Методий Велички (2008). *Възпитанието в духа на християнството или безбожието води към безнравственост, създава*

- тирания, робство, отчаяние и социални нещастия. Стара Загора: Bul Xaus.
- Holbea, G. (1999). *Η θεολογία του π. Δημητρίου Στανιλοάε και η σχέση της με τη σύγχρονη ανατολική και δυτική θεολογία*. (Doctoral dissertation) Retrieved from Library of Theological Faculty in Aristotle University of Thessaloniki.
- Кьосева, З. (2002). Митрополит Методий Кусев и политиката. *Завещаността на митрополит Методий Кусев*. София: Фондация „Митрополит Методий Кусев“, с. 115 – 134.
- Митрополит Борис Неврокопски (2019). *Избрани съчинения*. София: Св. апостол и евангелист Лука.
- Migne, J. P. (1862). *Patrologiae Cursus completus Series graeca, Tomus 62*, Paris: Sanctus Joannes Chrysostomus.
- Текелиев, В. (2008). *170 години от рождението на Методий Кусев*. Стара Загора: Домино.
- Тодоров, В. & Мухова, С. (2018). *Неврокопски митрополит Борис*. София: Фондация „Свети Седмочисленици“.
- Църнушанов, К. (1992). *Големият български възрожденец митрополит Методий Кусев*. София: ВМРО – СМД.

REFERENCES

- Arhimandrit Boris, (1928). The last session of the Higher Education Council. *Duhovna kultura* 36, 3 – 18.
- Bible (1991). Sofia: Sinodalno izdatelstvo.
- Bishop Methodius Velichki (2008). *The upbringing in the spirit of Christianity or godlessness leads to immorality, creates tyranny, slavery, despair and social misery*. Stara Zagora: Bul Xaus.
- Holbea, G. (1999). *The Theology of Fr. Dimitrio Stanilloe and his connection with contemporary Eastern and Western theology*. (Doctoral dissertation) Retrieved from The Library of Theological Faculty in Aristotle University of Thessaloniki.
- Kiyoseva, Z. (2002). The Metropolitan Methodius Kusev and Politics. *The Testament of Metropolitan Methodius Kusev*. Sofia: Foundation „Mitropolitan Methodius Kusev“, p. 115 – 134.
- Metropolitan Boris Nevrokopski(2019). *Selected works*. Sofia: St. Apostle and Evangelist Luke.
- Migne, J. P. (1862). *Patrologiae Cursus completus Series graeca, Tomus 62*, Paris: Sanctus Joannes Chrysostomus.
- Tekeliev, V. (2008). *170 years since the birth of Methodius Kusev*. Stara Zagora: Domino.
- Todorov, V. & Muhova, S. (2018). *The Metropolitan Boris of Nevrokop*. Sofia: Foundation „Sv. Sedmochislenici“.

Carnushanov, K. (1992). *The Metropolitan Methodius Kusev, the great Bulgarian revivalist*. Sofia: VMRO – SMD.

THE PEDAGOGICAL VIEWS OF METROPOLITAN METHODIUS KUSEV (1838 – 1922) AND METROPOLITAN BORIS NEVROKOPSKI (1888 – 1948)

Abstract. The paper investigates the pedagogical views of two distinguished bishops from the most recent history of the Bulgarian Church – Metropolitan Methodius Kusev and Metropolitan Boris Nevrokopski. On the basis of comparative analysis the important moments of their Church ministry have been traced, as well as life in the background of the age in which they lived as factors that influenced their pedagogical views. The two bishops identify three important factors in the educational process: faith, family and school. According to them, the influence of materialistic views in the educational process leads to the destruction of the Bulgarian school and society, as a result of which the school only educates without bringing up.

Keywords: education; enlightenment; upbringing; catechism; Boris Nevrokopski; Methodius Kusev

✉ **Presbyter Dr. Stoyan Chilikov, Assoc. Prof.**

Researcher ID: AAB-8293-2020

Paisii Hilendarski University of Plovdiv

24, Tzar Assen St.

Plovdiv, Bulgaria

E-mail: stoyan.chilikov@uni-plovdiv.bg